

ВПЛИВ ТУРЕЦЬКОЇ МОДЕЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НА ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

The article deals with the influence of Turkish model of foreign policy on the post-Soviet space. The author points out that in case of successfulness of the model it can be used by the other Islamic states and provoke stable cooperation all over the world.

Розпад СРСР був несподіваним для Туреччини, але, коли це трапилося, турки вітали створення шести нових мусульманських республік, п'ять з яких - Азербайджан, Казахстан, Киргизію, Туркменістан та Узбекистан – вважаються тюркськими (тюркомовними). При цьому слід відмітити: деякі кола в Туреччині зараховують до тюркських не тільки всі мусульманські республіки, що утворилися після розпаду СРСР, а й, навіть, Боснію та Герцеговину, мотивуючи це близькістю етнічного, історичного, культурного коріння. Вітаючи відновлені незалежні держави, Туреччина виходила з тези про спільне походження та певні культурні і лінгвістичні зв'язки анатолійських турків та населення тюркських республік. Ентузіазм Туреччини з приводу появи новостворених тюркських країн та колапсу СРСР був пов'язаний з особливостями міжнародного становища цієї держави на початку 1990-х рр. Закінчення холодної війни призвело до відносного зменшення ролі Турецької Республіки в стратегії Заходу в умовах зникнення біполярного протистояння, діалог з Брюсселем з питань вступу до ЄС розвивався занадто повільно. Анкара відчувала міжнародну ізоляцію щонайменше в двох ключових питаннях - розділеного Кіпру й курдського сепаратизму. Отже, намагання знайти нові аргументи, щоб довести свою вагомість у глобальній політиці стали головними чинниками пропозиції турецької моделі. Туреччина вважала тюркські республіки своїми природними союзниками, які могли б сприяти зміцненню її міжнародних позицій [1].

Турецькі політики, партії, інтелектуальна еліта, мас-медіа та широкі верстви населення вітали розпад СРСР. Хоча ліві сили в Туреччині спочатку скептично поставились до цієї події але пізніше дещо змінили свою позицію. Тим не менш, марксистичне і ліве крило курдів так і залишились осторонь загальної хвилі ентузіазму. Саме після падіння СРСР курди остаточно вдалися до сепаратизму. Реакції турецьких партій та суспільних кіл різного рівня, еліти, ЗМІ та народних мас створювали взаємний перехресний взаємовплив щодо нових реалій, а західна підтримка турецької моделі, інформація про яку розповсюджувалася ЗМІ впливала на турецьке суспільство в цілому. Заяви турецьких лідерів про майбутній єдиний тюркський світ формували громадську думку, і, відповідно, більшість турецького народу почала вірити у те, що невдовзі буде засновано спільний ринок і досягнуто якійсь формат єдності тюркських держав. З іншого боку, тези Заходу з приводу турецької моделі та тлумачення цих заяв вітчизняними і закордонними мас-медіа на кшталт «народився новий тюркський світ» чи «Туреччина перетворюється на наддержаву» дезорієнтували турецьких політиків і стимулювали їх робити надто необачні заяви. Зокрема, громадська думка підштовхувала турецьких політиків до активних кроків у вирішенні азербайджансько-вірменського конфлікту, аж до військового втручання [2].

* викладач Інституту міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.Мечникова

Захід, насамперед Вашингтон, підтримував і просував турецьку модель у тюркських республіках, що надихало Анкару. Американські політики та експерти неодноразово заявляли, що турецька модель була б ідеальним шляхом для нових незалежних республік Кавказу та Центральної Азії. У США на той час було декілька причин підтримувати турецьку модель.

По-перше, західні стратеги дійшли висновку, що з розпадом СРСР в Центральній Азії утворився вакуум сили, а Росія не в змозі контролювати колишню радянську територію та полишила регіон. Хтось мав заповнити цю порожнину. В цьому аспекті Туреччина та Іран розцінювалися як потенційні суперники. Іран являв собою антизахідний ісламський фундаменталістський режим, а Туреччина – світській, демократичний, ринковий та досить наближений до Заходу. Турецька модель розглядалась як цінна концепція (ідеологема) та важливий практичний інструмент, за допомогою якого можна було заповнити вакуум сили. Основними причинами, з яких західні держави висловили потужну підтримку турецькій моделі розвитку, стали страх перед ісламом, присутність Ірану, його географічна, культурна та історична близькість та побоювання того, що нові незалежні республіки можуть потрапити в сферу впливу Ірану.

По-друге, хоча західна демократія є прообразом турецької моделі і досі залишається потужнішою за неї, США підтримали цю модель, замість того, щоб просувати західні зразки, виходячи з того, що населення більшості країн Центральної Азії мають тюркське походження, а десятиліття комунізму не до кінця знищили тюркську ідентичність, культурні традиції. Тому припускалося, що в цих республіках громадська думка достатньо прихильно налаштована до Туреччини. Іншими словами, Захід дійшов висновку, що мусульманським республікам легше буде йти шляхом розвитку тієї країни, з якою вони відчували спорідненість, поділяли цивілізаційну спільність, культуру. Тому у Вашингтоні небезпідставно вважали альтернативними моделями розвитку тут турецьку та іранську, а не остання проти західних. Турецький перехід від монархії до напівдиктатури, а від неї – до багатопартійної системи розглядався як найзручніший шлях для політичного розвитку нових республік.

По-третє, після розпаду СРСР нові тюркські країни мали реформувати свою централізовану економіку, але умов для створення ринкової економіки в цих республіках практично не було. Для проведення трансформацій їм була потрібна модель. В цьому сенсі турецький досвід економічних перетворень 1980-х рр. був відносно нещодавнім і успішним прикладом переходу від централізованої до ринкової економіки. Тому, окрім інших характеристик, саме відносний успіх Туреччини у економічній трансформації став фактором, котрий спонукав Захід підтримати турецьку модель.

Такими були основні причини західної підтримки турецької моделі. Проте неможна її розцінити як визнання Заходом зрілості турецької моделі. Натомість, турецька модель зазвичай використовується, насамперед, в якості символу принципів, світськості, ринкової економіки, співпраці з Заходом та багатопартійної системи. В свою чергу, Вашингтон вирішив, що прийняття цих принципів тюркськими республіками послужить як його інтересам, так і інтересам Туреччини.

Вже в 1992 р., проаналізувавши економічну, соціальну, культурну та стратегічну обстановку в нових державах, Захід почав сприяти перетворенням в них. Але це тривало надто недовго – не минуло й двох років і США переглянули свої політичні підходи й практично припинили просування турецької моделі. Для такої різкого перепаду рівню підтримки турецькій моделі було декілька вагомих причин [3].

По-перше, Вашингтон змінив оцінку стану справ в регіоні: Іран дійсно мав деякі геостратегічні переваги, але в той же час демонстрував серйозні слабкості. Перш за все, Іран як ісламська держава, попри побоювання західних країн, мав дуже обмежений вплив на новостворені тюркські республіки. Це відбувалося го-

ловним чином через традиційний розкол між сунітами і шиїтами, котрі ворогують між собою. Іран є шиїтською державою, а більшість населення нових тюркських держав - суніти, за виключенням азербайджанців. Але вплив Ірану навіть на азербайджанське населення був незначним, оскільки його національні почуття дуже сильні. Крім того, на політику Тегерану впливав факт наявності етнічного азербайджанського населення чисельністю близько 20 мільйонів на півночі країни, отже виникали побоювання можливого возз'єднання цих народів. Треба зазначити, що Іран, можливо, через усвідомлення своєї обмеженості наявних в нього важелів впливу в регіоні, всупереч західним очікуванням, не намагався радикально долучитися до боротьби за нав'язування своєї ідеології та режиму тюркським республікам. На ділі Тегеран насамперед шукав можливих шляхів співпраці в економічній сфері, щоб подолати нав'язану Заходом ізоляваність. Іранська політика була скоріше прагматичною, ніж авантюрою. Це стало неабияким сюрпризом для США, оскільки вони сприяли просуванню турецької моделі в якості ідеологічної протиполяги в нових тюркських республіках, в основному саме через острах перед іранською моделлю. Відповідно, завдяки прагматичній політиці Ірану, відпала основна причина для США підтримувати турецьку модель.

По-друге, відразу після розпаду СРСР Росія настільки глибоко занурилася в свої внутрішні справи й негаразди, що Сполучені Штати помилково вирішили: вона більше не намагатиметься повернути собі контроль над колишніми радянськими територіями. Тому йшлося про вакуум сили, який буцімто утворився в регіоні після падіння Радянського Союзу. Однак невдовзі, вже 1993 р., Росія відверто заявила про своє прагнення відновити контроль над колишньою радянською територією через особливі відносини з «близьким зарубіжжям». Ця політика базувалася на тезах про існування певних економічних причин, з яких російська економіка залежала від інших республік (і навпаки), а також мотивів безпеки, оскільки Росія прагнула контролювати всю ядерну зброю колишнього СРСР і не хотіла появи нової ядерної держави на пострадянському просторі. Розселення в країнах регіону мільйонів етнічних росіян надавало приводи для втручання Москви з метою захисту їх громадянських прав. В 1994 році Росія підписала кілька угод з тюркськими республіками і в регіоні знову було розміщено російські бази. Для Заходу це не було ударом, оскільки він вважав пріоритетом запобігти появі нових ядерних держав та прагнув стабільності в регіоні, яку Росія бралася забезпечити. Тому, всупереч очікуванням Туреччини, США не опиралися російській політиці в «близькому зарубіжжі», поводитися так, ніби вплив на колишній радянській території був майже законним і невід'ємним правом РФ. Західне потурання російській політиці в тюркських республіках неминуче справило негативний ефект на розповсюдження турецької моделі, оскільки ці дві концепції були несумісними [4].

По-третє, просування турецької моделі було інструментом західної зовнішньої політики протидії політичному ісламу, але дуже швидко - вже десь через рік стало ясно, що тюркські республіки не схильні до фундаменталізму. Крім того з'ясувалася порожня концепція «вакууму сили», скоріше, там здебільшого утворилась певного роду стабільність, а всі новостворені тюркські держави в теорії прихильно ставились до основних рис турецької моделі, хоча на практиці істотні проблеми все ще залишалися. Тому, з точки зору західної політики, не треба було витрачати зусилля на просування турецької моделі, оскільки небезпека приєднання тюркських республік до ісламського світу, особливо Ірану, виявилася примарною. Це означало, що, оскільки турецька модель відіграла свою роль, то потреби у її подальшій підтримці з боку Заходу не було. Крім того, турецька модель могла мати небажані для США побічні наслідки, оскільки деякі елементи турецької політики та заяви турецьких посадовців свідчили про небезпеку розвитку пантюркізму. Подальша підтримка турецької моделі могла сприяти цій тенденції, тому, щоб запобігти рухам до утворення пантюркістського союзу, її підтримка була зведена нанівець.

Нарешті, просуванню турецької моделі шкодили внутрішні турецькі негаразди, насамперед курдська проблема, які справляли негативний вплив як на економіку Туреччини, так і на її зовнішню політику. Туреччина стикнулася із певними вимогами з боку алавітів та інших релігійних груп, які вимагали надання їм більшої релігійної свободи та реформ. Ці проблеми є надзвичайно важливими для Туреччини і складають вагомий частку її поточного політичного порядку денного. Наслідки внутрішніх політичних криз негативно відбилися і на західному ставленні до турецької моделі.

Туреччина була явно невдоволена тим, що Захід та тюркські республіки перестали говорити про турецьку модель. Тим більш, що Анкара послідовно прагнула покращити відносини з тюркськими республіками у всіх доступних сферах. Одразу після падіння Радянського Союзу Туреччина стала першою країною, яка визнала незалежність тюркських республік. Хоча сама Туреччина офіційно заявляла, що вона не суперничає з жодною державою за вплив в регіоні, Анкара поділяла занепокоєння Заходу з приводу можливих спроб Тегерану поширити свій режим на ці країни та намагалася цьому запобігти. Турецька міжнародна агенція співпраці (ТІКА – Turkish International Cooperation Agency) була заснована, аби врегулювати відносини між Туреччиною та тюркськими державами, а їх перший саміт відбувся в Анкарі в жовтні 1992 року. Хоча ресурси Туреччини були надзвичайно обмежені, загострилися внутрішні проблеми, вона все ж надала кредити тюркським республікам, допомогла їм модернізувати телекомунікаційні системи та підштовхнула їх до проведення необхідних економічних реформ.

Найбільш вагомі зрушення відбулись в сфері культурних відносин. Туреччина запросила на навчання студентів до своїх університетів, які мали стати мостом для побудови майбутніх відносин між Туреччиною та тюркськими республіками. Турецький канал «Avrasya TV» почав вести мовлення на території тюркських республік. Відносини у релігійній сфері також були важливими, оскільки Туреччина хотіла принести в нові республіки модель помірної ісламу. Турецьке управління з питань релігії надсилало до тюркських республік книги та імамів; студенти з тюркського світу приїздили в Туреччину для здобуття релігійної освіти. Розміщення і навчання цих студентів фінансувалося державним Турецьким управлінням з релігійних питань. Турецький приватний сектор також був досить активним в освітній сфері: турецькі бізнесмени відкривали практично у кожній з республік коледжі, що представляли тюркську культуру, помірний іслам та ідеали Ататюрка. Студентів навчали англійської та турецької мов, і ці коледжі на початковому етапі були прихильно сприйняті у тюркських республіках, оскільки пропонували вищий за регіональні стандарти рівень навчання. Не менш важливим стало питання прийняття латинського алфавіту в якості основного у тюркських республіках. Туреччина стверджувала, що цей крок необхідний їм, аби інтегруватися до світу та прийняти турецьку модель. З іншого боку, Іран виступав за арабський алфавіт, але єдиною країною Центральної Азії, яка зацікавилася цією пропозицією, був Таджикистан [5].

Офіційною метою турецької політики була допомога тюркським республікам здобути і втримати свою незалежність. З іншого боку, Туреччина, яка потребувала допомоги у ключових питаннях на кшталт курдського сепаратизму, кіпрської проблеми та конфлікту за ресурси водопостачання з Сирією та Іраком через річки Тигр та Євфрат та ін. сподівалася, що нові тюркські республіки стануть її природними союзниками в міжнародних організаціях, а тому розцінила їх незалежність як сприятливу для просування власних інтересів подію.

Спочатку ставлення тюркських республік до Туреччини та турецької моделі багато в чому обумовлювалось насамперед культурним середовищем цих республік. Перш за все, Туреччина має з ними етнічні зв'язки, більшість населення нових республік тюркського походження; лінгвістичні зв'язки, бо в цих республіках розмовляють мовами однієї сім'ї; та релігійні зв'язки, оскільки населення нових

республік є в основному є віруючими мусульманами, а точніше – сунітами, які переважають і в Туреччині. За великим рахунком, саме через це спільне культурне середовище народи тюркських республік виявляли готовність до тісних відносин з Анкарою, а тому прихильно поставилися до турецької моделі. Це почуття спорідненості не було чужим навіть в найвищих керівних колах (елітах) нових республік, які спочатку вітали турецьку модель. Лунали неодноразово заяви про наміри впроваджувати цю модель, запропоновану їм Туреччиною і Заходом. Важливим фактором, який сильно вплинув на початкову теплу реакцію на турецьку модель, була слабка обізнаність з реаліями ситуації в Турецькій Республіці на початку 1990-х рр. Через брак інформації про дійсний стан справ панував імідж Туреччина як могутньої, економічно і політично досконалої держави, яка не має жодних серйозних проблем і з готовністю допоможе будувати тюркським народам власну державність. Всі вітали такі аспекти турецької моделі як світськість, ринкова економіка, близькість до Заходу та співпраця з ним. Але демократичний аспект загалом сприймався не надто схвально, особливо Узбекистаном і Туркменістаном, опозиційні рухи в яких придушувались. Казахський режим не був настільки авторитарним, як ці два, Казахстан і Киргизія ініціювали демократичні реформи. Але, наприклад, в Казахстані були заборонені націоналістичні партії, а казахське керівництво боялось політизації етнічних росіян. Р.Карімов та Туркменбаші взяли приклад з Ататюрка і пішли шляхом Туреччини 1920-х років, втілюючи у себе однопартійну систему і нерозділену владу на кшталт тієї, що було у засновника Турецької Республіки. Ніязов взяв собі ім'я «Туркменбаші» (лідер всіх туркменів), що дуже схоже на ім'я «Ататюрк» (батько всіх турків). Киргизія та Азербайджан, зі свого боку, прихильно поставилися до демократичного аспекту турецької моделі.

Однак дуже швидко прийшло розуміння обмеженості турецької сили, того, що турецька модель далеко не бездоганно працює навіть в самій Туреччині. Відкрилися очі на турецькі реалії: інфляцію, безробіття, війну з сепаратистами, гострі суперечки влади з деякими релігійними та сектантськими колами та конфлікти всередині влади. Після того, як лідери нових незалежних держав отримали можливість побачити світ, вони зрозуміли, наскільки далеко турецька модель відстає від економік західних держав. Всупереч початковій ейфорії лідери тюркських держав дійшли висновку, що турецькі стандарти життя не можуть бути взірцем, а турецька модель надто далека від соціального та економічного дива. Керівники нових держав вирішили шукати інвестицій на Заході та Сході, в розвинутих країнах, здатних надати їм кращу економічну допомогу, ніж Туреччина. Після того, як прийшло усвідомлення, що США більше не просувають турецьку модель в Центральній Азії, інтерес до моделі почав вщухати. Всупереч початковим очікуванням, тюркські республіки зрозуміли, що можуть самостійно встановлювати безпосередні відносини з США, а не використовувати для цього Туреччину в якості посередника. Захід, в свою чергу, також дуже скоро дійшов висновку, що третя сторона їм не потрібна.

Найсильнішого удару по турецькій моделі завдали позиція Анкари з проблем внутріполітичного розвитку Азербайджану. Турецька підтримка опозиції (Азербайджанського народного фронту) та прихід до влади Ельчібея відштовхнув еліти тюркських республік від Туреччини та змусив їх зблизитися з Росією. Тодішнє керівництво в цих країнах боялося, що може втратити владу, якщо внутрішня опозиція підсилиться завдяки підтримці з Туреччини. Наприклад, Узбекистан негайно відкликав більшу частину студентів, які на той час навчались в Туреччині, оскільки узбецьке керівництво було переконане, що вони контактують з узбецькою опозицією та симпатизують їй.

Туреччина підтримала опозицію в Азербайджані, але не змогла утримати Ельчібея при владі. Такий розвиток подій переконав керівництво нових республік, що турецька підтримка або спротив були не такими вже й важливими. Туреччина ви-

явилась занадто слабкою, щоб конкурувати в цьому регіоні з Росією. Водночас, еліти в тюркських республіках не хотіли появи нового старшого брата, щойно ледве здихавшись попереднього. Цим занепокоєнням дали поштовх деякі емоційні заяви турецьких політиків, що вплинули на втрату інтересу до турецької моделі. Отже, після першої хвилі ентузіазму щодо турецької моделі та відносин з Туреччиною, в тюркських республіках поставилися до них з більшим реалізмом та скептицизмом. Турецька модель не було зовсім відкинута, але почалися дискусії про потребу взяти в неї лише найкращі риси, при цьому підкреслювалось, що й сама модель не є надто ідеальною. Однак тюркські республіки прагнули розвивати відносини з Туреччиною через низку причин, зокрема економічних, культурних, географічних та стратегічних. Вони намагалися залучити закордонні інвестиції і збалансувати свою залежність від Росії.

Як зазначалося вище, після розпаду Радянського союзу турецька модель використовувалась в якості магніту, що мусив притягнути увагу республік Кавказу і Центральної Азії до західного шляху розвитку і не дати захопитися ідеями Ірану чи Саудівської Аравії. Досягши цієї мети, Захід припинив підтримку турецької моделі. Про неї просто перестали на деякий час говорити. Однак радикальні ісламістські рухи по всьому світу та тривалі конфлікти, особливо на Близькому Сході, Кавказі і Балканах змусили згадати про турецьку модель. Наприклад, в ході своєї поїздки до Туреччини в листопаді 1999 р. президент США У. Клінтон зазначивши, що Туреччина відіграє видатну роль у процесі формування прийдешнього століття, звернув увагу на потребу збудувати міст над прірвою між Європою та ісламським світом і підкреслив, що моделлю такого мосту між християнським та мусульманським світами є саме Туреччина. США час від часу нагадували про Туреччину як свого стратегічного партнера в постбіполярну еру та збереження значення турецької моделі для світової політики.

Є декілька факторів з яких США не відмовляються вважати Туреччину своїм стратегічним союзником та зберігають інтерес до турецької моделі. Туреччина виступає в якості географічної та культурної сполучної ланки між Азією та Європою. Євразія, інтегральною частиною якої вважає себе Туреччина, важлива для світової політики та інтересів США. З'явилися потенційні кандидати – зокрема, Росія та Китай – які могли б заповнити вакуум сили в Євразії [6]. Афганістан перетворився на одне з найбільших регіональних та світових джерел нестабільності, оплот талібів, тренувальну базу для терористів та радикальних угруповань. В регіоні Великого Середнього Сходу зберігаються й інші глибоко вкорінені конфлікти, наприклад, між Індією та Пакистаном через населений мусульманами регіон Кашміру. Іран займає в своєму регіоні антиамериканську ісламістську позицію. Туреччина та Ізраїль як союзники США та західноєвропейських країн є близькими до регіону, але Туреччина має набагато більше культурних та етнічних зв'язків з його народами [7].

Через зручне геостратегічне розташування Туреччини в регіоні США співпрацюють з Туреччиною в питаннях транспортування енергоносіїв. Трубопровід Баку - Джейхан був збудований завдяки підтримці Вашингтону. Туреччина займає серединну позицію між Європою, Близьким Сходом та країнами Далекого Сходу, Китаєм та Індією, що також зміцнює її стратегічні позиції. Росія в той же час є новим важливим торговим партнером Туреччини, що практично повністю залежить від поставок російського природного газу для внутрішнього споживання. Туреччина також потребує допомоги США та Заходу, щоб подолати економічні проблеми, такі як інфляція та дефіцит бюджету. Туреччина отримала вигоди від співпраці зі Сполученими Штатами, без чия підтримки вона не змогла б зловити Абдуллу Оджалана, лідера курдської сепаратистської організації РПК.

Атаки 11-го вересня 2001 року похитнули устої міжнародної системи. США розпочали глобальну війну з тероризмом та режимом Талібан в Афганістані, котрий став першим об'єктом цієї кампанії. Під час афганської операції американці

закріпились в регіоні, заснувавши тут декілька військових баз, через що США дещо зблизились з Росією та Узбекистаном. Для Росії це був, скоріше, тактичний крок, ніж стратегічний. В іракській війні 2003 року Росія, Китай, Франція та Німеччина критикували США, тому Вашингтон не зміг отримати санкцію Ради Безпеки ООН, щоб легітимізувати свою операцію. У війні з тероризмом турецький помірний іслам може відіграти надзвичайно важливу роль. Турецький помірний підхід до ісламу не є продуктом сучасної Туреччини, він, насправді, уходить корінням далеко в турецьку історію. Таким чином, турецька модель набувала свого початкового значення інструменту, який має допомогти Заходу побудувати відносини із ісламським світом. За допомогою турецької моделі уряд США прагнув похитнути радикальні рухи і підтримати помірні підходи до ісламу. Цим цілям мала прислужити «Ініціатива Великого Близького Сходу» («Greater Middle East Initiative»).

Отже, турецька модель використовується, щоб охарактеризувати шлях розвитку та структуру влади Туреччини, яка відзначається світськістю держави в мусульманському суспільстві, ринковою економікою, демократією, насамперед, багатопартійною системою та співпрацею з Заходом.

На пострадянському просторі США досягли результатів, які вони ставили, просуваючи турецьку модель та швидко від неї відмовилися. Тюркські республіки прихильно поставилися до світськості, ринкової економіки та співпраці із Заходом. Несхильність до демократії західного зразка призвела до того, що низка країн регіону обрали за краще звернутися до прикладу однопартійної системи часів Атаюрка. В цілому, всі вони відмовились від іранської моделі, і в основних тюркських республіках немає нестабільності, що могла б загрожувати західним бізнесовим інтересам [8].

Певного успіху вдалося досягти й Туреччині, оскільки вона прагнула зупинити просування іранської моделі і захищала вищезазначені принципи. Проте для Туреччини успіх був далеким від бажаного. Анкара очікувала більшого і прагнула поширити свій економічний, культурний та політичний вплив під маркою турецької моделі. В культурній сфері Туреччина домоглась позитивних результатів, а в царині політики вдалося започаткувати саміти лідерів тюркських республік та Туреччини. Але в цілому Туреччина виявилась неготовою до тієї ролі, яку вона хотіла на себе взяти, оскільки сама була економічно слабкою, намагалася залучити західні інвестиції, потребує західного капіталу та технологій, а також має гострі проблеми з етнічними та релігійними меншинами. Тому плани Туреччини можна назвати частково задоволеними, оскільки більшість принципів, які було покладено в основу турецької моделі, за які вона виступала разом із Заходом, в тій чи іншій мірі були втілені, хоча більш амбітні проекти, як, наприклад, план створення спільного ринку, провалилися. Зважаючи на реалії внутрішньої політичної обстановки та загальні тенденції світової політики, цей результат був цілком природним, а турецький ентузіазм стосовно власного лідерства був скоріше утопічним, ніж реалістичним. Турецькі експерти об'єктивно оцінюють причини обмеженості впливу моделі на пострадянському просторі. За словами директора Інституту глобальної стратегії Отурума Баскані, «після набуття незалежності країнами Центральної Азії, Туреччина не змогла посісти належне місце в регіоні». На думку Хакана Фідана, проблема полягала в тому, що під час холодної війни Туреччина перебувала в сплячці та втратила здатність ініціювати власний порядок денний, коли на початку 1990-х рр. у цьому виникла потреба. Анкара змушена враховувати фактори Росії та Китаю в регіоні, чий вплив переважає [9].

Наразі не йдеться про створення навіть економічного союзу тюркських держав. В цілому відносини Туреччини з ними зараз не виділяються на фоні стосунків Анкари з іншими регіонами світу. З точки зору Мустафи Айдіна, основним позитивним результатом експорту турецької моделі стала економічна присутність Туреччини в Центральній Азії. Стосовно перспектив, експерт доходить висновку,

що, по-перше, Туреччина має продовжувати підтримку політичної та економічної незалежності країн регіону. По-друге, вона зацікавлена у збереженні політичної стабільності в процесі зміни влади. По-третє, Туреччина має продовжувати лобювати транспортні проекти, насамперед побудову транскаспійського газопроводу, що не проходить територією РФ, заохочувати участь Казахстану в наповненні нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан. По-четверте, слід посилити співробітництво в сфері освіти. Але на відміну від початку 1990-х рр. не варто запрошувати студентів до Туреччини, а слід навчати їх в країнах Центральної Азії. По-п'яте, треба залучатися до вирішення конкретних проблем в регіоні, наприклад водних та енергетичних. Нарешті, слід посилити контроль над трудовою міграцією з Туреччини до Центральної Азії, тому що вже виникли точки соціальної напруги, наприклад, в Казахстані, де були зіткнення між турецькими та місцевими робітниками [9].

В цілому, поки Туреччина не створить успішну модель, яка буде ефективно працювати всередині країни, експортна турецька модель з її сучасними вадами залишатиметься лише інструментом зовнішньої політики в руках Заходу, насамперед США. Сфера її використання обмежена здатністю наголошувати на деяких доцільних для запозичення принципах та переорієнтування деяких держав на Захід, а не на інші альтернативи. Як тільки модель це завдання виконує, вона стає зайвою і непотрібною. Проте, все може змінитися, якщо Туреччині вдасться створити успішну економіку, зрілу демократію, нове розуміння світськості, за якого надається свобода віруючим, етнічним групам та іншим меншинам, якщо народ згуртується навколо держави та центр буде привабливим для усіх регіонів країни. Туреччина, яка зможе досягти всіх зазначених цілей, стане демократичною державою за високими стандартами – з урахуванням регіональної специфіки, а не тільки за західними критеріями, відіграватиме дійсно ключову роль як в регіоні, на пострадянському просторі так і в усьому світі. Успішна турецька модель, вірогідно, зможе привабити ісламські країни і послужить миру та співпраці в світі, але сучасна Туреччина ще надто далека до набуття її необхідних параметрів.

Список використаних джерел

1. Idris Bal, «Emergence of the Turkic Republics and Turkish Reaction», *Foreign Policy*, Vol.22, No.1-2/1998, pp.58-76.
2. Idris Bal. *Turkey's Relations With the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of Turkish Model*. Aldershot: Ashgate, 2000; G. Winrow. *Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity*. *Central Asian Survey*. Vol.11, No.3. 1992. P. 107;
3. Idris Bal, «Rise of Turkey as a Model in International Relations in Post Cold War Era and American Ratification», *Eurasian Studies*. No.18, Autumn-Winter 2000, pp. 127-136.
4. Ertan Efeğil, (Ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systemic Analysis*, Harlem, the Netherlands: Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, 2002.
5. Idris Bal. *Turkey's Relations With the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of Turkish Model*. Aldershot: Ashgate, 2000
6. Ertan Efeğil, (Ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systemic Analysis*, Harlem, the Netherlands: Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, 2002.
7. Idris Bal, «Terrorism, Liberal State and International Co-Operation», *Turkish Year Book of Human Rights*, Vol.21-25, 1999-2003. pp. 117-132.
8. Shirin Akiner, *Central Asia: New Arc of Crisis*. London: Royal United Services Institute for Defense Studies. Whitehall Paper Series, 1993. p.56. See also. R. Israeli. «Return to the source: the republics of Central Asia and the Middle East».

- Central Asian Survey, Vol.13, No.1. 1994. p.19; Gülnur Aybet, Turkey's Foreign Policy and Its Implications for the West: A Turkish Perspective. London: Royal United Service Institute for Defense Studies. 1994. p.27; Oral Sander. «Turkey and Turkic World». Central Asian Survey, Vol.13. No.1, 1994. p.40; O. M. Smolansky. «Turkish and Iranian Policies in Central Asia». H. Malik, (ed.). Centra/ Asia: Its Strategic Importance and Future Prospects, Macmillan Press, London, 1994. pp. 292-293. 299, 305; W.C. Hostler. The Turks of Central Asia, Praeger. London. 1993. p.161; B.P. Henze, Turkey: Toward the Twenty-First Century, Rand Corporation. Santa Monica. 1992. p.35; Y. Söylemez. «Turkey: Western or Moslem». Turkish Review, Autumn, 1992. p.55; Ertan Efeğil, (Ed.), Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systemic Analysis, Harlem, the Netherlands: Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, 2002.
9. Турция пытается вернуться в Центральную Азию- Февраль 23, 2008 - <http://risk.kz/603>